
О.В. Вітринська

**АНТИРЕЛІГІЙНА АГІТАЦІЯ СЕРЕД ЄВРЕЙСЬКОЇ МОЛОДІ
У 1920-их — НА ПОЧАТКУ 1930-их РОКІВ В УКРАЇНІ**

Аналізується процес антирелігійної агітації серед єврейської молоді у 1920-их — 1930-их роках. Вивчаються питання підготовки кадрів пропагандистів, основні форми і методи агітації та механізм їх реалізації, реакція молоді на дії влади, результати заходів, спрямованих на знищення юдаїзму.

Ключові слова: антирелігійна агітація, єврейська молодь, юдаїзм.

Історія боротьби проти релігії й церкви в Україні в роки панування радянської влади є одним із пріоритетних напрямів сучасних досліджень. У цьому контексті важливою є проблема антирелігійної агітації як однієї з форм поширення атеїстичного світогляду.

Значну увагу сучасних істориків приділено розповсюдженню антирелігійних уявлень серед дітей і молоді із православних сімей. Найбільш значними є праці Г.В. Лаврик [1], А.М. Киридон [2] та В.О. Пашенка [3]. До питання проведення агітації серед греко-католиків та протестантів звертаються у своїх дисертаціях Н.С. Рубльова [4] та Р.А. Сітарчук [5].

Деякі аспекти агітації серед єврейського населення й молоді висвітлені у роботах із історії національної меншини радянського періоду таких авторів, як Е. Шкільнікової [6], О.В. Козерода [7], Ф. Канделя [8], А.Я. Наймана [9] та В.В. Енгеля [10].

У дисертаційному дослідженні Л.О. Дудки докладно проаналізована роль Спілки воєнничих безвірників у антирелігійній пропаганді в Україні у міжвоєнні роки [11]. Л. Ізмайлова розглядає зміни, що відбулись унаслідок політики радянської влади в середині єврейських родин [12].

У перелічених роботах питання антирелігійної агітації серед єврейської молоді у 1920-их — 1930-их роках розглядається побіжно. Тому метою нашої статті є дослідження організації процесу антиюдейської агітації серед підростаючого покоління. У зв'язку з цим постають завдання проаналізувати основні агітаційні форми й методи та механізм їхньої реалізації, вивчити питання підготовки кадрів пропагандистів, дослідити реакцію дітей і молоді на дії влади, з'ясувати результати проведення антирелігійних заходів.

Антиюдейська робота в 1920–1930-их роках найбільш активно проводилася серед дітей і молоді. У них ще не був сформований чіткий світогляд. Тому саме серед юнацтва атеїстичні погляди й комуністичні ідеї могли дуже швидко поширитись.

Одним із важливих компонентів радянської освіти було антирелігійне навчання і виховання, що містило дві складові: 1) вивчення природничих дисциплін на матеріалістичній основі; 2) безпосередня антирелігійна агітація. Усім осередкам політосвіти у вересні 1922 році було розіслано циркуляр Наркомату освіти, в якому зазначалось, що в антирелігійній пропаганді недостатньо обмежитись лише руйнуванням середньовічного світогляду, необхідно замінити його сучасним науковим змістом тому, що в іншому випадку незайняте місце буде заповнене якими-небудь дурницями, ні чим не кращими від релігії [13].

Про комплексний підхід у боротьбі з релігією в школах наголошували і на Всесоюзному з'їзді спілки безвірників у 1929 році: «Не можна залишати у мозкові дитини будь-яких корінців релігії. Треба всю систему виховання, всі підручники просякнути елементами антирелігійності, не виділяючи окремо антирелігійної пропаганди, як якогось протибожеського закону» [14, с.25].

На заняттях із біології вивчали еволюційну теорію походження світу і людини за Дарвіном, суть котрої суперечила релігійним уявленням. На географії й природознавстві з'ясовували питання про погоду, її зміни, хмари, дощ, сніг, вітер; причини паводків та ін. [15, с.26, 28]. Автор кількох публікацій про зміст антирелігійного виховання у школах О. Чефранов пропонував використовувати всі дисципліни для поширення атеїстичних поглядів. На уроках історії слід викривати роль церкви у роздмухуванні національної ворожнечі, антисемітизму, расової ненависті; показувати, як буржуазія за допомогою релігії виховує потрібні їй кадри рабів та слухняних виконавців капіталістичних планів [16, с.13]. На уроках математики — розв'язувати задачі антирелігійного змісту. На уроках малювання треба виготовляти антирелігійні плакати, малюнки, стінгазети [15, с.28].

Звичайно, далеко не в усіх школах проводилася подібна робота. Безвірницька преса неодноразово повідомляла, що систематично й успішно проводили боротьбу з релігією школи №2, №9, №3 міста Миколаєва, Томаківська школа на Дніпропетровщині, Білопільська на Харківщині, школа №20 міста Полтави та низка інших. Але значна частина навчальних закладів формально ставилась до цієї ділянки роботи [16, с.10]. Часто серед учителів були віруючі люди. Вони якщо і не виховували учнів у дусі релігії, то антирелігійну роботу точно не проводили [17, с.20; 18, с.65].

Більш продуктивно антирелігійна робота проводилась у школах національних меншин [19]. Зазвичай діти певної національності були прихильниками однієї конфесії, тому і заходи для викорінення релігії можна було планувати, враховуючи специфіку цього виду вірування. У навчальних закладах, де здобували освіту діти різних національностей, організувати подібну роботу було набагато складніше. Часто відсутність дитини в суботу

або у свято залишалась непоміченою, тоді як у єврейській школі у ці дні був жорсткий контроль за відвідуванням [7].

Займались антирелігійною агітацією передусім євсекції при КП(б)У, спілки юних воєвничих безвірників, комсомольські та піонерські організації. Вони використовували широкий арсенал методів: проводили мітинги, антирелігійні демонстрації [20], лекції й бесіди атеїстичного змісту. Для того, щоб «відтяти дітей від релігійно-побутової обстановки в сім'ї», планували дитячий відпочинок і розваги: прогулянки, екскурсії, вечірки, кіно, участь у карнавалах [21, с.78].

Найбільш активно антиюдейські заходи проводились напередодні великих єврейських свят. Так, у Тульчині в 1923 році комсомольці влаштували під час свята Йом-Кіпур великий карнавал із музикою, факелами, у котрому, за повідомленнями євсекції, взяло участь більше ніж 2500 осіб. Тоді ж у Вінниці, в радянських трудових школах і дитячих будинках, завідувачі провели бесіди антирелігійного змісту [22, с.172]. Подібні заходи настроювали дітей проти рабинів і батьків, як носіїв старих традицій.

Ще одним кроком у боротьбі з юдаїзмом стало припинення викладання на івриті. Друкувати книжки цією мовою не дозволялося. Такий крок був пов'язаний із тим, що іврит вважали релігійною мовою і боротьба з нею розглядалась як боротьба з юдаїзмом. Для навчання в єврейських школах була вибрана мова ідиш. Було дозволено лише вивчати староєврейську мову як окремий предмет у національних єврейських школах, вводити для євреїв спеціальні уроки вивчення івриту в загальних для всіх громадян школах та викладати в університетах, особливо на факультетах, пов'язаних із лінгвістикою, археологією, Стародавнім Сходом [7].

Єврейська громадськість не відразу згодилась із забороною івриту як мови викладання у школах. Учні та їхні батьки неодноразово звертались до владних структур із протестами, організували страйки. Так, страйковий комітет учнів-євреїв у 1920 році, пояснюючи, що через забороною івриту діти позбавляються можливості прилучитися до єврейської національної культури, оголосив страйк 14, 15 та 16 квітня і закликав усіх учнів-євреїв у ці дні не йти до шкіл [22, с.67-68]. Одним із способів збереження мови Біблії й пророків було поширення листівок під час проведення перепису населення в Одесі, в якій був заклик указувати, що рідною мовою є іврит [22, с.68-69]. Але ці дії не мали позитивного результату й навчання у школах проводилось на ідиш.

Для проведення антирелігійної роботи серед дітей і молоді необхідні були фахівці. Одним із навчальних закладів, що здійснював підготовку викладачів діалектичного матеріалізму та атеїстичних дисциплін був Харківський вечірній робітничий університет. Студентів готували як організаторів і методистів антирелігійного виховання. На першому курсі вони вивчали українську мову, хімію, фізику, біологію, політекономію, історію релігій у зв'язку із історією класової боротьби та суспільних форм. На другому додавалося світознавство, основи й методика антирелігійної пропаганди, історія партії та ленінізм. На третьому — досягнення науки і техніки, економполітика та діалектичний матеріалізм. Програми із природничих дисциплін не були докладними, але давали основні знання, необхідні антирелігійникові. Наприклад, біологія, показувала еволюцію тваринного й рослинного світу, світознавство давало основи астрономії й геології. Досягнення науки і техніки та економполітика повинні були показувати, як прогрес науки та плановість господарства «б'ють» по релігії [23, с.64]. Після другого і третього курсу студенти йшли на практику. Групи студентів під керівництвом викладачів виїжджали на місця, ознайомилися з

антирелігійною роботою окружних установ та організацій; вивчали релігійний рух на закріпленій території; виступали на підприємствах, в установах та клубах; проводили короткотермінові курси, семінари й гуртки антирелігійного активу [24, с.38-39].

Наприкінці 1920-их — на початку 1930-их років боротьба проти релігії активізувалась. Для її проведення на Всеукраїнській нараді робітничих університетів було запропоновано збільшити підготовку спеціалістів-антирелігійників у вищих навчальних закладах [23, с.63-64]. У 1931 році у Харківському інституті масової комуністичної освіти на антирелігійно-філософський факультет набір збільшили до 60 студентів [25, с.4]. При цьому умови навчання були досить непоганими. При університеті діяли двомісячні підготовчі курси. Всі студенти забезпечувались гуртожитком і державною стипендією. Але на факультет зараховували лише членів партії віком до 35 років. Абітурієнтів мали надсилати районні ради, профспілки та осередки Спілки воєвничих безвірників за погодженням із місцевою партійною організацією [26, с.65].

У 1930 році за сприянням Київської окружної ради Спілки воєвничих безвірників було відкрито атеїстичний факультет при Вечірньому робітничому університеті. Термін навчання тривав 2 роки. У перший рік роботи набрали 150 студентів. На факультеті із колишніх робітників, активних безбожників, готували пропагандистів для практичної роботи на підприємствах [27, с.33].

Крім безпосередньої підготовки фахівців із атеїстичної агітації, особливу увагу радянські органи влади приділяли поширенню антирелігійних поглядів серед студентів вищої школи інших спеціальностей: «... кадри спеціалістів, культурних людей, яких випускають ВИШі [вищі школи. — **В.О.**], повинні бути разом з тим і кадрами антирелігійників. Смішно було б покласти боротьбу проти реакційної релігійної ідеології... на групу спеціалістів-антирелігійників» [28, с.4]. У газеті «Воєвничій безвірник» у 1931 році наголошувалося, що людину із вищою освітою на заводах, у шахтах та колгоспах використовували як «культурну силу для громадської роботи» і працюючи серед значної кількості людей, «вони не можуть не обминути антирелігійну пропаганду» [29, с.2].

Тому наприкінці 1920-их — на початку 1930-их років владні структури значну увагу звернули на організацію атеїстичної роботи в усіх вищих навчальних закладах УСРР. У безвірницькій пресі з'явився ряд публікацій із критикою: «... антирелігійна робота у ВИШах, технікумах і профшколах поставлена слабо. В більшості ВИШів, у тому числі й педагогічних, нема осередків СВБ [Спілки воєвничих безвірників] або хоч і є, то нічого не роблять» [28, с.4], «... здебільшого ВИШівські осередки СВБ — це занедбана, всіма забута ділянка» [29, с.2]. Далі йшло пояснення важливості ведення антирелігійної роботи серед студентів і завдання у наступному навчальному році активно взятися за цю занедбану ділянку.

19 вересня 1932 року ЦВК СРСР ухвалив постанову «Про навчальні програми і режим у вищій школі та технікумах». У ній ставилося завдання готувати не лише фахівців із глибокими знаннями своєї спеціальності, а й із широким політично-громадським світоглядом. Однією із його складових були атеїстичні переконання [30, с.1].

Для збільшення кадрів антирелігійних агітаторів відкривали курси в різних регіонах УСРР. У 1928 році за рішенням I Всеукраїнського з'їзду спілок безвірників у Харкові було утворено короткотермінові (40 робочих днів) центральні курси. Перший набір складався із 141 особи, із них 13, або

9%, були єврейської національності [31, с.46-47]. У 1931 році Полтавська міська рада Спілки войовничих безвірників організувала короткотермінові антирелігійні курси, розраховані на півтора місяця. Для посилення безвірницької роботи серед національних меншин паралельно було зібрано курси єврейською мовою на 25 слухачів [32, с.4]. У тому ж році єврейський сектор Херсонського електробудівельного технікуму організував семінар з підготовки пропагандистів антирелігійників серед юдеїв [33, с.1].

Для вчителів, лекторів, агітаторів, пропагандистів і всіх, хто займався антирелігійною роботою, видавали значну кількість літератури. Консультативно-довідкове бюро Київського інституту робітничої освіти з кінця грудня 1929 року проводило виставку книг та матеріалів з антирелігійного виховання в навчальних установах. Була представлена методична література, часописи й різноманітні книги. Функціонували відділи літератури для дітей молодшого і старшого віку, історії викладання релігії в школі, дитячої п'єси [34, с.43].

У той же час книг єврейською мовою було дуже мало. «Войовничій безвірник» у 1930 році розповідав, що осередок Спілки войовничих безвірників у колонії Добра складався з євреїв і всю антирелігійну роботу необхідно було проводити єврейською мовою тому, що в гуртку з російською або українською мовами обізнані слабо. Але підручників на ідиші не було, й це значно перешкоджало нормальній роботі [35, с.4].

Активні атеїсти прагнули заборони релігійного виховання навіть у сім'ї. Завдяки їхнім зусиллям на I Всеукраїнському з'їзді спілок безвірників, що відбувся в травні 1928 року в Харкові, було ухвалено постанову про організацію протидії й захисту дітей проти релігійного насильства з боку батьків. Але цього було мало. У ст. 16 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб та про акти громадського стану УРСР 1926 року було сказано, що «батьки зобов'язані піклуватися про особи неповнолітніх дітей і виховувати їх у напрямі, що відповідає цілям держави, державним завданням виховання». Прихильник антирелігійного виховання Є. Лозина-Лозинський, посилаючись на цю норму, наголошував: «... у завдання такого виховання ніяк не може входити отруювання мізку зміни, що підростає, всяким релігійним... дурманом» та підсумовував: «... поки не буде проведено в життя загальнокомуністичне виховання дітей наймолодшого віку, усунути всякий негативний вплив вірян і взагалі відсталих батьків на своїх дітей є фактично річ неможлива» [36, с.55].

Антирелігійна агітація серед дітей та молоді часто проводилась несистематично і нерівномірно в різних навчальних закладах. Про це свідчать непоодинокі публікації у пресі міжвоєнного періоду. Журнал «Безвірник» у 1935 році висвітлював ставлення до атеїстичної роботи у деяких навчальних закладах міста Одеси: «Завуч 1-ої школи... додержується тієї думки, що, мовляв, про антирелігійну роботу не треба говорити, бо діти підростуть і тоді самі дізнаються, що «краще», деякі вчителі школи №32... посилаються на «перевантаженість шкільною роботою», як на причину занедбання антирелігійної роботи» [17, с.20].

Були випадки, коли учні вороже сприймали антирелігійну агітацію. Делегат I Всеукраїнського з'їзду спілок безвірників від Уманщини Капустянський розповідав про те, що у школі, де вчилась єврейська біднота, діти під час Паски вимагали маці, незважаючи на те, що їм організували гарячі сніданки [37, с.112]. Але все ж таки у тих навчальних закладах, де активно проводилась атеїстична пропаганда, в учнів із часом формувался матеріалістичний світогляд. У першому номері «Безвірника» за 1929 рік

повідомлялося, що релігійність учнів семирічної школи у Смотричі на Кам'янецьчині «все більше й більше занепадає... вони [учні] набувають нових звичаїв, революційних, а звичаї давні відживають». Такі зміни почали відбуватись після створення при школі гуртка «Юних безвірників» [6, с.49]. У Перекопівській семирічній трудшколі на Роменщині на початку 1928/1929 навчального року організували гурток юних безвірників. Прочитані його активістами та обговорені доповіді «Релігія і побут» та «Утворення світу» зацікавили учнів, які почали вступати до гуртка. У січні 1929 року там було вже 43 особи [38, с.49]. Учні Первомайської школи №3 пішли ще далі. Вони поширювали атеїстичні ідеї не лише у своєму середовищі, а почали боротись із релігійними переконаннями батьків, поставивши їм ультиматум: «... або ви відрікаєтесь від мац і забобонів, або ми відрікаємось від вас...» [39, с.3].

Отже, протягом 1920-1930-их років радянське керівництво активно проводило антиюдейську пропаганду серед дітей і молоді. Це відбувалось у контексті боротьби з усіма релігійними конфесіями. Реалізаторами цієї політики були евсекції, Спілка воєвничих безвірників, комсомольські й піонерські організації. Для максимального впливу на населення використовувались різноманітні засоби. Дітей та молодь організовували на антиюдейські мітинги, демонстрації, карнавали. Особливо активно подібні заходи відбувалися напередодні великих релігійних свят. Значну увагу було приділено агітації у навчальних закладах. Атеїстичні ідеї нав'язувались як під час вивчення окремих дисциплін, так і на позаурочних заходах. Для створення армії пропагандистів-антирелігійників у декількох вищих навчальних закладах УСРР функціонували атеїстичні факультети. Особливо активно антиюдейська агітація проводилася наприкінці 1920-их — на початку 1930-их років. Учні з віруючих родин спочатку негативно ставились до критики релігійних уявлень. Але у дітей та молоді світогляд ще не був чітко сформований, і тому атеїстичні погляди й комуністичні ідеї у їхньому середовищі дуже швидко поширювались.

Примітки

1. Лаврик Г.В. Правове регулювання свободи совісті, віросповідання і діяльності релігійних організацій у радянській Україні (1919-1929 рр.) / Г.В. Лаврик. — Полтава: АСМІ, 2006. — 368 с.
2. Киридон А.М. Час випробувань: Держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років / А.М. Киридон. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. — 384 с.
3. Пашенко В.О. Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20-х–30-х років / В.О. Пашенко. — К.: Б. в., 1994. — 249 с.
4. Рубльова Н.С. Політика радянської влади щодо Римо-католицької церкви в Україні, 20-30-ті роки ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. — К., 1999. — 234 с.
5. Сітарчук Р.А. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20-30-і рр. ХХ ст.): дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В.Г.Короленка. — Полтава, 2001. — 222 с.
6. Шкільні антирелігійники // Безвірник. — 1929. — №1. — С. 49.
7. Школьниковая Э. Трансформация еврейского местечка в СССР в 1930-е годы / Э. Школьниковая // <http://jhistory.nfrman.com/lesson9/1930.htm>.
8. Козерод О.В. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. / О.В. Козерод. — К.: СПД Савчина, 2003. — 313 с.
9. Найман А.Я. История евреев Украины / А.Я. Найман. — К.: Б. в., 2002. — 496 с.

10. Энгель В.В. Курс лекций по истории евреев в России. Тема 15 / В.В. Энгель // <http://jhistory.nfrman.com/russ/russ001-15.htm>.
11. Дудка Л.О. Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20-ті — 40-ві роки ХХ ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. — К., 2005. — 257 арк.
12. Измайлова Л. Отражение компартийной политики на еврейской семье / Л. Измайлова // Єврейський світ. — 2004. — С. 66-76.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 863. — Арк. 140.
14. Всесоюзний з'їзд спілки безвірників // Безвірник. — 1929. — №14. — С. 25.
15. Чефранов О. Антирелігійний зміст програм початкової школи / О. Чефранов // Безвірник. — 1932. — №17/18 — С. 23-28.
16. Його ж. Активізувати антирелігійне виховання дітей // Безвірник. — 1933. — №14. — С. 10-16.
17. Ліквідувати прорив // Безвірник. — 1935. — №1. — С. 20.
18. Лозинська О. Радянська школа і свята / О. Лозинська // Безвірник. — 1929. — №4. — С. 44-66.
19. ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 5. — Спр. 826. — Арк. 1 зв.
20. Там само. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 2240. — Арк. 47.
21. До всіх окружних рад та осередків спілок безвірників // Безвірник. — 1929. — №7. — С. 77-79.
22. Еврейский вопрос: поиски ответа: Документы 1919-1926 гг. — Вып. 1 / Под общ. ред. В.Ю. Васильева. — Винница: Глобус-пресс, 2003. — 351 с.
23. Постанова Всеукраїнської Народи Робітничих Університетів на доповідь представника Виконбюра Ради СВБ // Безвірник. — 1929. — №13. — С. 63-64.
24. Студенти-антирелігійники на практику // Безвірник. — 1930. — №4. — С. 38-39.
25. Прийом до ВИШу антирелігійників // Войовничий безвірник. — 1931. — №10. — 5 квітня — С. 4.
26. Васильєв В. ВИШ антирелігійників / В. Васильєв // Безвірник. — 1931. — №5/6. — С. 65.
27. Хроніка // Безвірник. — 1930. — №7. — С. 33.
28. Н.Д. Антирелігійна робота в ВИШах // Войовничий безвірник. — 1930. — №29. — 5 жовтня — С. 4.
29. Добровольський І. Пожвавити занедбану ділянку / І. Добровольський // Войовничий безвірник. — 1931. — №27. — 26 травня. — С. 2.
30. Безвірницька робота у ВИШах // Войовничий безвірник. — 1932. — №42. — 30 листопада — С. 1.
31. М'якшин Г.М. Всеукраїнські курси підготовки робітників антирелігійної пропаганди / Г.М. М'якшин // Безвірник. — 1929. — №17. — С. 46-51.
32. С-й. Полтавська організація СВБ готує кадри // Войовничий безвірник. — 1931. — №39. — 25 липня. — С. 4.
33. Розгорнемо мережу антирелігійних гуртків // Безвірник Херсонщини. — 1931. — №2. — 12 вересня. — С. 1.
34. Журбицький К. На допомогу вчителю-антирелігійникові / К. Журбицький // Безвірник. — 1929. — №4. — С. 43-44.
35. Борман В. Бракує підручників єврейською мовою // Войовничий безвірник. — 1930. — №29. — 5 жовтня. — С. 4.
36. Лозина-Лозинський Є. На захист свободи совісті дітей / Є. Лозина-Лозинський // Безвірник. — 1929. — №1. — С. 53-55.
37. Дебати по доповідях // Безвірник. — 1928. — №8/9. — С. 106-113.
38. Безвірницька юнь // Безвірник. — 1929. — №1. — С. 49.
39. Релігія не потрібна // Войовничий безвірник. — 1931. — №18. — 10 квітня. — С. 3.

Е.В. Витринская

Антирелигиозная агитация среди еврейской молодежи в 1920-ых — в начале 1930-ых годов в Украине

Анализируется процесс антирелигиозной агитации среди еврейской молодежи в 1920-ых — 1930-ых годах. Изучается вопрос подготовки кадров пропагандистов, основные формы и методы агитации и механизмы их реализации, реакция молодежи и результаты мероприятий, направленных на уничтожение иудаизма.

Ключевые слова: антирелигиозная агитация, еврейская молодежь, иудаизм.

E.V. Vitriinskaya

Antireligious Propaganda among Jewish Youth in 1920s — early 1930s in Ukraine

The article analyzes the process of antireligious propaganda among Jewish youth in 1920s — early 1930s. The education of propagandists, main agitation forms and methods and their implementation, the reaction of the youth, the results of the actions directed to liquidation of Judaism are investigated.

Keywords: antireligious propaganda, Jewish youth, Judaism.

Надійшла до редакції 14 жовтня 2009 року

